

OKASHA EL-DALY, KAYIP BİNYİL: İSLAM DÜNYASINDA HİYEROGLİFLER VE ESKİ MİSİR, İSTANBUL, İTHAKİ YAYINLARI, 263 SAYFA (29 RESİMLE BİRLİKTE). ÇEV.: Ü. KÜÇÜKİSLAMOĞLU. ISBN: 9786053753094.

Eski Mısır ve Eski Mısır Uygarlığı'nın günümüze ulaşmış en önemli sembollerinden biri olan Mısır Hiyeroglifleri tarihsel süreç boyunca gizemini korumuş ve insanoğlunun ilgisini çekmiştir. Özellikle Batılı araştırmacılar 18. ve 19. yüzyıllarda Eski Mısır Araştırmaları ve Mısır Hiyeroglifleri'nin deşifasyonu üzerine ayrıntılı çalışmalar yapmışlardır. Mısır'ın M.S. 639 yılında Araplar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte başlayan, Arap-İslam toplumunun Eski Mısır ve Mısır Hiyeroglifleri üzerine yaptıkları çalışmaları konu edinen bu eser, ilk olarak 2005 yılında İngilizce olarak yayınlanmış, 2013 yılında da Ümran Küçükislamoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilerek dilimize kazandırılmıştır.

Önsöz (9-12) ve *Teşekkür* (13-14) kısımlarıyla başlayan eser *Giriş* (15-23), *Eski Mısır'a İlişkin Bir Arap Yorumunun (İnterpretatio Arabica) Oluşumu* (24-47), *Define Avcılığı* (48-63), *Orta Çağ Araplarının Arkeolojik Metotları ve Tasvirleri* (64-76), *Orta Çağ Araplarının Eski Mısır Yazılarını Çözme Girişimleri* (77-95), *Orta Çağ Araplarının Eski Mısır Dinini Algılayışları* (96-118), *Arapça Kaynaklarda Mısır Mumyası, Mumyalama ve Defin Uygulamaları* (119-132), *Arapça Kaynaklar ve Eski Mısır'da Bilim* (133-144), *Mısır Krallığı ve Devlet İdaresi* (145-162), *Sonuçlar* (163-168) ana başlıkları Arap Yazarların Biyografileri (119-215), *El-İdrisi Tarafından Kullanılan Eski Mısır Üzerine Kitaplar* (216-217), *Birincil Arapça Kaynaklar* (218-227) ek kısımlarıyla devam edip *Kaynakça* (228-263) kısmıyla sona ermektedir.

Önsöz (9-12) kısmında yazar eserin zaman aralığının Mısır'ın Araplar tarafından ilk olarak fethedildiği VII. yüzyıl ile Osmanlıların bölgeyi egemenlikleri altına aldığı XVI. yüzyıllar arası olduğunu belirtir. Eseri yazma amacını ise Batı

dünyası tarafından iddia edilen "Orta Çağ Araplarının Mısırbilim çalışmalarında bulunmadığı" tezine karşı çıkmak ve bu tezin geçersizliğini belgeleriyle ispatlamak şeklinde açıklar. Yazarın eseri yazmasındaki diğer amaçları Arapların Eski Mısır'la ilgilenip onların kültürlerini yorumladıklarını ve aynı zamanda Batılı araştırmacıların çalışmalarını destekleyecek bir literatür oluşturduklarını ispatlamak, bu literatürün incelenmesini de teşvik etmektir. Bu kısımda yazar eserini Mısırbilim ile Orta Çağ Arap Çalışmaları arasında kalmış bir eser olarak tanımlamaktadır. *Teşekkür* (13-14) kısmındaysa yazar eserin fikren ortaya çıkması, oluşum süreci ve tamamlanması aşamalarında kendisine yardımcı olan şahıs ve kurumlara şükranlarını sunmaktadır.

Giriş (15-23) adlı birinci ana başlıkta Batı dünyası tarafından ilk Mısırbilim çalışmalarının Jean-François Champollion ve ardılları tarafından başlatıldığı ve ayrıca Klasik Dönem ile Avrupa Aydınlanması arasında Mısırbilim adına bin yıllık bir boşluk olduğu tezleri ele alınır. Öte yandan Batılılar tarafından savunulan Mısır'ın Hıristiyan ve Müslüman fetihleriyle eski özünden koptuğu görüşü değerlendirilir. Yazar tarafından aslında Batılıların bahsettiği türde bin yıllık bir boşluğun olmadığı, Arapların bahsedilen devirde Mısırbilim'e dair çalışmalarının olduğu ancak bu çalışmaların genel itibarıyla ihmal edildiği karşıt tezi öne sürülmektedir. Burada ayrıca Mısır'da Mısırbilim'in gelişmemesinin sebepleri hakkında bilgi verilmektedir. Yazara göre bu durumun başlıca sebepleri arasında Batı sömürgeciliği altındaki Mısır'da ders programlarından Mısır Tarihi'nin kaldırılması ve yerine Avrupa Tarihi'nin konulması, Batılıların birçok alanda Mısırlılara eğitim

vermekten kaçınıp böylelikle Eski Mısır çalışmalarını kendi tekellerinde tutmak istemeleri gibi sebepler gelmektedir.

İkinci ana başlık olan *Eski Mısır'a İlişkin Bir Arap Yorumunun (İnterpretatio Arabica) Oluşumu*'nda (24-47) Mısır'ın Araplar tarafından fethi sonrasında Arapların Eski Mısır'a olan ilgileri ve bunun altında yatan İnsanlık Tarihi'ne olan samimi ilgiye dikkat çekilmektedir. Ayrıca Araplarda zaten var olan ve İslamiyet'in gelişiyi birlikte daha da kuvvetlenen tarih bilincine değinilmektedir. Öte yandan Batılı ilk Mısır bilimcilerin daha çok sanat tarihi ve dilbilim alanında yoğunlaştığı, erken Mısır bilim çalışmalarının çıkış noktasının Kitab-ı Mukaddes'te verilen bilgiler olduğu ve Batılıların Mısır'ın tarihsel sürekliliğine bakmayıp ölü bir medeniyet gibi görme eğilimleri değerlendirilmektedir. Bunların yanında Eski Mısır ile Arap Coğrafyası arasındaki askeri, siyasi ve ticari ilişkiler yorumlanmakta, belirli dönemlerde Mısır'a olan Arap göçlerine ışık tutulmaktadır. Yazara göre Arapları Mısır ve diğer bölgelerin tarihlerine ilgi duymaya sevk eden en büyük etkenlerden biri Kur'an'ın ve bazı Hadis-i Şeriflerin yönlendirmeleridir. Bundan hareketle yola çıkan Araplar Eski Mısır'a dair çalışmalarında İsrailiyyat, Mısır'daki Kıpti kültürü ve litaretürü, Eski Mısır mimari kalıntıları ve Mısır halk söylencelerinden de istifade etmişlerdir.

Eserin üçüncü ana başlığı olan *Define Avcılığı*'nda (48-63) define açısından çok zengin olduğu düşünülen Mısır'daki ilkel definecilik faaliyetlerine, definecilerin kişisel kazanç, bilgi, ün elde etmek ve zevk arayışından ötürü yaptıkları kazılara değinilmektedir. Ayrıca IX. yüzyılda İbn-i Tulun zamanında devletin hazinesine gelir sağlamak için kazıların teşvik edilmesi, buna yönelik politika ve izlek belirlenmesi süreci konu edinilmektedir. Eski Mısır'da define avcılığının köklü bir geçmişe sahip oluşu, örneğin Ptolemaios'lar zamanında bazen devlet desteğiyle bazen de kaçak olarak yapılan kazılar, Arapların hazırladığı definecilik el kitapları,

bunların özellikleri, içerikleri ve bu kitapların modern Mısır arkeolojisine yapacağı katkılar, İbn-i Tulun'un ekonomik gelir elde etme amacıyla defineciliği resmen devlet kontrolüne alışı ve *Emirü'l-Matalibin* adında bir define-kazı müfettişi ataması ve definecilik faaliyetleri neticesinde bazı mimari anıtların zarar görmesi ana başlığın altında zikredilen ana temalardandır.

Orta Çağ Araplarının Arkeolojik Metotları ve Tasvirleri (64-76) adını taşıyan ve eserin dördüncü ana başlığını oluşturan başlıkta ise Arapların seyahatname türündeki eserlerinden bahsedilmektedir. Yazara göre ve bu eserlerin içinde günümüzde kayıp olan bazı Eski Mısır eserleri hakkında ayrıntılı çizimler bulunmaktadır. Diğer yandan Ebu'l-Hasan El-Hemdani, El-İdrisi, El-Magribi ve El-Bağdadi gibi isimlerin eserlerine ve bu eserlerdeki Paleografya, Coğrafya, Mimari, Tıp, Astronomi ve Toponomi verilerine ışık tutulmaktadır. Yazar burada özellikle Arapça define el kitaplarındaki çizim ve tasvirlerin güvenilirliğini yorumlamakta ve El-Bağdadi gibi isimlerin Piramitlerin mimarisi hakkındaki fikirlerine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Giza'daki Sfenks'in Koptça'daki adı olan ve dehşetin babası anlamına gelen *Bellhub* ile Sfenks'in Arapça adı olan ve aynı anlama gelen *Bilheyb*/Ebu'l-Hevl kelimelerindeki benzerliğe dikkat çekilmektedir. Endülüslü Seyyah Ebu Hamid El-Gırnati'nin henüz o zamanlar ayakta olan İskenderiye Deniz Feneri hakkındaki eskizi ve Arapların Mısır tapınakları hakkındaki ayrıntılı tasvirleri vurgulan diğer konulardandır.

Eserin beşinci ana başlığı olan *Orta Çağ Araplarının Eski Mısır Yazılarını Çözme Girişimleri*'nde (77-95) yazar genel itibariyle Arapların Eski Mısır diline duydukları ilginin kökenini ve sebeplerini açıklamaya çalışmaktadır. Yazara göre bu sebepler; Arapların Mısır kültürünün her sahasına ilgi duymaları, Hiyerogliflerin simyevi anlamlar taşıdıklarına inanmaları ve Hiyerogliflerin Koptça'yla bir bağlantısı olduğunu düşünmeleridir. Hiyerogliflere Araplar tarafından ilgi duyulmasının bir özel sebebi de kaligra-

fik olarak İslam dünyasının yabancı olmadığı estetik bir düzende bulunmalarıdır. Eski Mısır'a duydukları ilgiden yola çıkarak deşifreyon çalışmalarına başlayan Araplar Hiyerogliflere 13 ayrı isim vermişler, hiyerogliflerin 38 karakterden oluştuğunu belirtmişler ve bunlardan a, b/p, t, g, h/h, kh, d, r, sh, q/k, l, m, n, v, i/y harflerini ise doğru olarak deşifre etmişlerdir.

Altıncı ana başlık *Orta Çağ Araplarının Eski Mısır Dinini Algılayışları* (96-118) Arapların diğer eski dinlere bakış açısına dair değerlendirmelerle başlamaktadır. Öte yandan Zünnun Mısri gibi üstadlar vasıtasıyla Eski Mısır dininin İslam Tasavvufu'nu etkilediği iddiası ortaya konmakta ve Arapça'da çok geniş bir anlam çeşitliliğine sahip olan "Din" kavramı Eski Mısır adetleri, Yahudi, Mısır ve Kipti Kaynakları, Herodotos, Plinius, Iosephus Flavius ve İskenderiyeli Klement'in verdiği bilgiler vasıtasıyla tanımlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Eski Mısır inancında ve İslamiyet'te var olan ortak noktalar, İslamiyet Öncesi Arap Putları ile Mısır Tanrıları arasındaki benzerlikler, Sabiilik'in kökenine dair görüşler, Mısır'da bulunan Babil'liler ve onların inançlarının Mısır'daki izleri, Hermes'in Hz. İdris'e ve İmhotep'in Hz. Yusuf'a benzetilmesi gibi hususlar değerlendirilmektedir.

Arapça Kaynaklarda Mısır Mumyası, Mumyalama ve Defin Uygulamaları (119-132) isimli yedinci ana başlıkta mumya kelimesi tanımlanmakta, mumyalama aşamasında kullanılan malzemelerin ve bizzat mumyaların tıp alanında kullanılması süreci aydınlatılmaktadır. Öte yandan mumyalardan elde edilen maddelerin ticari değerinin keşfedilmesi üzerine mumya yağması furyasının başlaması ve hatta sahte mumya üretimi girişimlerinin üzerinde durulmaktadır. Ayrıca yazar tarafından Arap kaynaklarından Ahbarü'z-Zaman, El-İfade ve El-Mesalik gibi eserlerdeki mumya tasvirleri hakkında da bilgi verilmektedir. Başlık altında zikredilenler arasında Mısırlıların kuş, balık, kedi, böcek, köpek, keçi, koyun, kuzu ve inek gibi hayvanları dahi mumyalamaları konusu da bulunmaktadır. Ya-

zar yedinci ana başlık altında Avrupalı simyacıların mumyayı "evrenin sırrı ve iksiri" ve "bütün insanlar için yaşam ruhu" olarak tanımlamaları merkezinde aslında Avrupa'nın mumyaya ve mumyanın tıbbi-simyevi misyonuna bakış açılarını özetlemektedir. Kendisi ayrıca Arap kaynaklarında doğal mumyanın tıbbi kullanımına değinen ilk ismin Doktor Girgios olduğunu belirtmektedir.

Sekizinci ana başlık olan *Arapça Kaynaklar ve Eski Mısır'da Bilim* (133-144) başlığında ise tıpkı Batı'daki bazı yazar ve eserlerinde olduğu gibi Eski Arap kaynaklarında da Mısır'ın bir bilim ülkesi olarak algılandığı konusu işlenmektedir. Ayrıca Arapların Mısır Bilimine bakışı, Bilim (ilm) kelimesinin Arap dünyasında taşıdığı anlam, Araplarda bilimlerin tasnifi ve gerek antik Mısır ve gerekse antik Hellen dünyasından Arapça'ya bilimsel eserlerin tercümesi hususları yorumlanmaktadır. Yazar ana başlık içerisinde Eski Mısırlıların bilimsel icatları hakkında bilgi vermekte ve bu icatları listelemektedir. Dokuzuncu ana başlık *Mısır Krallığı ve Devlet İdaresi* (145-162) ismini taşımaktadır. Burada Arapların nezdinde Firavun (II. Ramses) ile Hz. Musa arasında geçen olayların Kur'an'da zikredilmesi ve Kur'an'ın bu olaylar hakkındaki hükümlerinin bazı Araplar tarafından tek taraflı yorumlanması sonucunda Firavun kelimesinin zorbalık, zalimlik ve despotlukla eşdeğer manaya geliş süreci değerlendirilmektedir. Öte yandan Arap kaynaklarından toplanan veriler ışığında Mısır Firavunlarının kendilerini adaletle özdeşleştirmelerine, merhametli ve yetenekli yöneticiler olduklarına, düşmanlarına karşı askeri faaliyetler dışında büyü kullandıklarına, ülkelerinin kapılarını mültecilere her daim açık tutmalarına, gelişmiş idarecilik vasıflarına ve kanun koyuculuklarına değinilmektedir. Ayrıca Orta Çağ Arap kaynaklarında Büyük İskender ve Kleopatra'nın zikredildiği vurgulanmakta, Arapların Büyük İskender ve Kleopatra'ya hayranlık seviyesindeki bağlılıkları ifade edilmektedir.

Eserin onuncu ve son alt başlığı olan *Sonuçlar*'da (163-168) Arapların ve eserlerinin Dünya Tarihi'ni bir bütün olarak algıladıkları ve Mısır'a olan ilgilerinin bu evrensel tarih anlayışından kaynaklandığı yorumu yapılmaktadır. Ayrıca eserin yazılış amacı, ulaştığı sonuçlar ve Mısırbilime sağlayacağı katkılar zikredilmektedir. Çalışmanın birinci ek kısmı olan *Arap Yazarların Biyografileri*'nde (119-215) yazar ana kaynak olarak kullandığı eserleri yazan 26 Arap yazar hakkında kısa biyografik bilgiler vermektedir. Yazarın bu ek bölümü oluşturmakla hedeflediği amaç ise çeşitli toplum ve disiplinlere mensup olan, ancak ortak dil olarak Arapçayı kullanan bu yazarların nasıl bir ortamda ne kadar ciddi eserler oluşturduklarını ortaya koymaktır. İkinci ek kısmı oluşturan *El-İdrisi Tarafından Kullanılan Eski Mısır Üzerine Kitaplar* 'da (216-217) çeşitli alanlarda yazılmış ve El-İdrisi'ye kaynak olmuş olan 34 eser listelenmiştir. Üçüncü ve son ek kısım olan *Birincil Arapça Kaynaklar*'da (218-227) ise tamamı milattan sonraki tarih-

lerde kaleme alınmış, yazar için en önemli surette kaynak olmuş, farklı alanlara hitap eden Arapça yazmalar ve künyeleri hakkında kısa bir listeleme çalışması yapılmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere eser Orta Çağ Arapları'nın Mısırbilim sahasında yaptıkları çalışmaları ve Batı literatürü tarafından ihmal edilen katkılarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte eserin ortaya çıkış noktası Batı'nın bu konudaki tutum ve bakış açısına tepki değil, bilakis Orta Çağ Arap çalışmalarının hakkıyla incelendikleri takdirde Modern Mısırbilim'e sağlayacakları katkıyı ortaya koymaktır.

Mahmut DEMİR

Tarihçi, Akdeniz Üniversitesi,

Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya.

mahmutdemir@akdeniz.edu.tr